

Rodney G. Peffer: *Marxizmus, morálka a sociálna spravodlivosť*

Bratislava: Vydavateľstvo spolku slovenských spisovateľov, 2014. Edícia Pohľady za horizont, zv. 15. 492 s., ISBN 978-80-8061-815-5. Preklad: Richard Cedzo, predslov: Ľuboš Blaha.

MARIÁN SEKERÁK¹

„Toto je závažná, ostro vyargumentovaná a na kvalitnom výskume založená kniha, ktorá osvetľuje mimoriadne diskutovanú problematiku a pokúša sa ponúknuť vlastný osobitný príspevok“, napísal o Pefferovej knihe krátko po jej vyjdení vo svojej recenznej glose Vincent Geoghegan (1991: 438). Táto monografia, vychádzajúca zo značnej časti z autorovej dizertácie, vyšla v anglickom origináli ako „Marxism, Morality, and Social Justice“ v Princeton University Press v roku 1990, teda krátko po revolučných udalostiach roku 1989 v strednej Európe. Po 24 rokoch od jej vydania prišiel na knižné pulty aj slovenský preklad, ktorý pripravil erudovaný prekladateľ filozofickej literatúry Richard Cedzo. Ten má už na svojom prekladateľskom konte napríklad dve Rawlove publikácie: „Spravodlivosť ako férovosť“ a „Právo národov s Revidovanou ideou verejného rozumu“. Nielenže sa tým zaplnia pomyselné biele miesta v prípade vedeckých publikácií venovaných analytickému marxizmu na slovenskom (a českom) knižnom trhu, ale odbornej verejnosti (lebo najmä na ňu je kniha svojím charakterom zacielená) je ponúknutá možnosť reflektovať Pefferove závery vo svetle najnovšej politicko-filozofickej diskusie, zvlášť z pozície príslušníkov štátov, o ktorých svojho času autor, vyučujúci na University of San Diego v Kalifornii, písal ako o „spoločnostiach štátneho socializmu“, príp. ako o postkapitalistických spoločnostiach, teda o takých spoločnostiach, ktoré už neboli formálne ani technicky kapitalistické, ale ani plne socialistické (a už vôbec nie komunistické v marxistickom chápaní), pretože u nich síce existovalo spoločenské vlastníctvo výrobných prostriedkov (ale nie nevyhnutne

¹ Interný doktorand, Inštitút politologických štúdií, Fakulta sociálnych vied, Univerzita Karlova, Praha / Institute of Political Studies, Faculty of Social Sciences, Charles University, Prague, Czech Republic. E-mail: marian.sekerak@gmail.com. Recenzia vychádza v rámci inštitucionálnej podpory IPS FSV UK v Prahe.

zamestnanecká samospráva, teda ekonomická demokracia – s výnimkou vtedajšej Juhoslávie), avšak nie politická demokracia ako *condicio sine qua non* socializmu, teda neboli v nich zabezpečené základné ľudské a občianske práva a slobody.

A práve v tomto bode, v podstate na konci Pefferovej knihy, by sme mohli začať naše uvažovanie o nej. Posledných necelých 20 strán monografie sa totiž zásadne líši od tých predchádzajúcich a týka sa navyše aj našej geografickej oblasti. Tieto posledné strany – a jeden z jej recenzentov, Arthur DiQuattro (1992: 617), píše, že „našťastie len tieto posledné strany“ – sa môžu ponášať na niečo, čo sa javí ako „trockistická politická cesta“ (ibid.). Peffer ako presvedčený marxista tam totiž napríklad otvorene vyhlasuje, že „práve Spojené štáty americké majú obrovské výdavky na vojny, a tiež aktívne vojensky zasahujú po celom svete, a to v záujme ochrany (...) práva západnej kapitalistickej ekonomiky na disponovanie s priaznivými investičnými príležitosťami“ (s. 431). Alebo na inom mieste tvrdí, že „[a]ntikapitalistické revolúcie v rozvojových krajinách sú (...) možno jediným účinným spôsobom, ako zabezpečiť právo na život pre všetkých ľudí“ (s. 434), prípadne že kapitalistické mocnosti „priamo poverujú svoje vlastné tajné služby (napríklad CIA), aby manipulovali voľby, rozvracali ekonomiky, páchali atentáty na nepohodlných protivníkov atď.“ (ibid.). Z tohto dôvodu by sme podľa autora knihy mali – ak predpokladáme platnosť marxistickej politickej teórie – podporovať tie „*politické strany*, ktoré sa otvorene hlásia k zrušeniu kapitalizmu“ (s. 442, kurzíva v orig.), prípadne ak máme problém nájsť takúto reformnú evolučnú cestu, musíme sa obrátiť k revolučným formám zmeny spoločenského poriadku.

Ak by Peffer ostal len pri týchto silných vyhláseniach, jeho kniha by zrejme vzbudila záujem konšpirátorov, bojovníkov proti americkej vojensko-ekonomickej hegemonii, alebo odporcov imperializmu (a dnes aj globalizácie), ťažko však už politických filozofov. Tu len malá odbočka k zjavnému paradoxu: môžeme sa čudovať, prečo taký tvrdý kapitalistický režim zameraný na svoje vlastné udržanie a expanziu ako je v USA umožňoval svoju vlastnú kritiku, dovoľoval svojim oponentom a zároveň vlastným štátnym občanom vyzývať k jeho revolučnému zvrhnutiu (realizovanému prinajmenšom v iných kapitalistických krajinách) a z pozície univerzitných pedagógov im láskavo poskytoval možnosť publikovať ich názory v prestížnych akademických vydavateľstvách... V každom prípade, odhliadnuc od týchto paradoxov a kontroverzných miest, najväčšia pridaná hodnota knihy spočíva kdesi inde. Vzhľadom na mohutnosť problematiky a rozsiahlosť knihy (pozostávajúcej z 10 dlhých kapitol) ju môžeme koncentrovať do dvoch bodov.

Prvým je snaha o empirické odôvodnenie názoru, podľa ktorého Marx nemožno objektívne nepokladať za mysliteľa s vlastnou presvedčivou morálnou teóriou. „Hoci Marx nie je moralistom v zmysle, že káže morálku alebo predkladá priame morálne vyhlásenia (...), jeho myslenie je absolútne a dôkladne naplnené morálnymi súdmi a princípmi“ (s. 209). Tak, ako sa kedysi sv. Tomáš Akvinský pokúsil „pokrstiť“ Aristotela, tak sa aj kalifornský filozof usiloval napasovať

Marxa do hávu morálnej teórie. Táto Pefferova snaha presvedčiť nás o existencii nejakej Marxovej morálnej teórie ústi do tvrdenia, že by sme ho mali považovať za „zmiešaného deontológa“. V tomto prípade ide podľa Peffera o teóriu správneho konania alebo záväzku, „ktorá presadzuje jeden alebo viacero typov mimomorálneho dobra – v Marxovom prípade slobody, ľudského spoločenstva a seberealizácie – ale obsahuje v sebe myšlienku, že maximalizácia mimomorálneho dobra jednoducho nie je kritériom správneho konania“ (s. 98). Toto Pefferovo rozhodnutie vykročiť novou cestou nazval už citovaný DiQuattro (1992: 617) „správnym smerom: preč od Hegela smerom ku Kantovi“.

Peffer tvrdí, že hoci v komunistickej spoločnosti, ako ju približne predstavil Marx, nebudú potrebné kategórie a pojmy práv, v socialistickej spoločnosti ako prechodovom štádiu je nevyhnutné aktívne operovať s právami a slobodami. Ilustruje to na príklade pozitívnej slobody, teda slobody určovať svoj vlastný život, ktorá, na základe analytickej rekonštrukcie Marxovho diela, pozostáva z (1) práva na rovnakú účasť na všetkých spoločenských rozhodovacích procesoch a (2) práva na rovnaký prístup k prostriedkom seberealizácie (pozri s. 141–144). Aj preto Pefferov ideál, spoločnosť demokratického samosprávneho socializmu, musí spočívať na týchto zásadách. A aby sme mohli povedať, že takáto spoločnosť je v súlade s Marxovou teóriou spravodlivosti – aj keď ju takto sám nepomenoval a s konceptom spravodlivosti nepracoval tak ako dnešní morálni a sociálni filozofi –, nemôžeme nepoprieť, že Marx predstavil nejakú, aj keď nie celkom koherentnú, morálnu teóriu. Námietka, podľa ktorej z pohľadu tradičného (dogmatického) marxizmu je každá morálna teória teóriou konzervujúcou status quo podľa Peffera neobstojí, lebo „[h]oci mnoho morálnych teórií alebo názorov je jasne konzervatívnej povahy v tom, že chránia spoločenský status quo a/alebo záujmy vládnucej triedy v triednych spoločnostiach, mnoho iných takej povahy nie je“ (s. 257). Inak povedané a zhrnuté, Marxova koncepcia je morálnou teóriou preto, lebo na základe empirických (teda nie normatívnych) poznatkov nemožno rozumne odmietnuť tvrdenie, že Marx vypracoval vlastnú morálnu teóriu. Keďže nemôžeme empiricky odôvodniť, že Marx vlastnú morálnu teóriu nevypracoval, musíme uznať, že takáto teória v jeho prípade existuje, prinajmenšom v podobe voľne roztrúsených myšlienok.

Druhým bodom originálneho autorského prínosu je pokus o akési „registrované filozofické partnerstvo“ Rawlsovej morálnej teórie s Marxovou koncepciou. Samozrejme, ak pristúpime k obojstranným snahám (prvej snažiacej sa zaradiť Marxa do plejády morálnych teoretikov a tejto druhej) s normatívnou výbavou tradičného (dogmatického) marxistu, oba pokusy sú neplatné aj ako vedecké hypotézy. Normatívna rigidnosť tradičných marxistov však nie je (až na krátky exces v závere) to, čo charakterizuje Pefferov prístup. Ten je, naopak, veľmi kreatívny a poctivo vychádzajúci z tradície analytickej filozofie. To sa prejavuje v až otrockom dokazovaní a logickom vyvodzovaní záverov z premís, ktoré konfrontuje so svojho času aktuálnymi poznatkami politickej a morálnej

filozofie. Trvá na tom, že jeho výklad Marxa nie je normatívny, ale empirický. Aj preto pri konfrontácii (vtedy ešte žijúceho) Rawlsa s Marxom nachádza osem empirických podobností oboch teórií, ktoré nesvedčia o tom, že pokus dokázať podobnosti medzi nimi je bláznivý (pozri s. 358).

Je zjavné, že Pefferove snahy padli aspoň čiastočne na úrodnú pôdu, keďže sám Rawls jeho teóriu reflektoval a vypracoval neskôr v „Spravodlivosti ako férovosti“ približné kontúry svojej koncepcie demokracie založenej na vlastníctve (pozri napr. Sekerák 2014), ktorá sa nápadne ponáša na Pefferovu spoločnosť „demokratického samosprávneho socializmu“. Pre úplnosť treba ale dodať, že Rawls v tejto knihe inkorporoval do istej miery aj komunitaristické námietky, ako napr. ten, že „ukrojil“ zo svojho politického liberalizmu tak, aby nehatil úspešný rozvoj spolkov potvrdzujúcich hodnoty náboženstva a komunity (pozri Rawls 2007: 238–239). Otázkou vo svetle ďalšieho vývoja Rawlsovej teórie teda je, či išlo len o jej rozpracovanie v duchu filozoficky hodnotných a adekvátnych podnetov, alebo skôr o rezignáciu na obranu pôvodnej teórie spravodlivosti pod ťarchou zdrvujúcej kritiky z rôznych strán, predovšetkým zo strany neomarxistov, analytických marxistov a komunitaristov (azda len s výnimkou pravicových libertariánov).

V každom prípade, Pefferovi už nikto nezoberie trvalý odkaz na túto jeho práve recenzovanú knihu v dvoch Rawlsových monografiách, a to v už spomínanej „Spravodlivosti ako férovosti“ (Rawls 2007: 80, pozn. č. 7) a v „Politickom liberalizme“ (Rawls 1997: 7, pozn. č. 7). Práve v týchto dvoch odkazoch sa veľký filozof 20. storočia zaoberá Pefferovými princípmi spravodlivosti, o ktorých bude teraz reč.

Zdá sa, že celé autorovho „otrocké“ snaženie obliecť Marxa do kantovského kabátu a následne ho postaviť povedľa Rawlsa je zamerané na obhajobu jeho vlastnej teórie sociálnej spravodlivosti, ktorá má smerovať k socializmu (nie komunizmu, na rozdiel od Marxa), keďže len ten „možno oprávnené považovať za skutočnú historickú možnosť“ (s. 312). Táto teória spočíva na štyroch princípoch, ktoré podstatne modifikujú vlastnú Rawlsovu teóriu spravodlivosti, známu v tom čase z jeho rovnomennej knihy „A Theory of Justice“ (pripomeňme, že „Spravodlivosť ako férovosť“ ešte vtedy nebola publikovaná). Tieto princípy tvoria hlavné jadro jeho knihy, a preto je užitočné ich uviesť vcelku podľa lexikálnej priority, akú im Peffer prisudzuje (uvedené princípy sú vymenované na s. 402, kurzíva v orig.):

1. U každého človeka treba rešpektovať právo na bezpečnosť a existenciu.
2. Musí existovať systém maximálnej rovnosti základných slobôd, vrátane slobody slova a zhromažďovania; slobody svedomia a slobody myslenia; osobnej slobody spolu s právom vlastniť (osobný) majetok;

a slobody od svojvoľného zatknutia a zhabania majetku, tak ako to definuje pojem vláda zákona.

3. Musí existovať (a) právo na rovnaké príležitosti pri zastávaní spoločenských pozícií a úradov a (b) rovnaké právo na účasť na všetkých spoločenských rozhodovacích procesoch v rámci inštitúcií, ktorých je daný jednotlivec súčasťou.

4. Spoločenské a ekonomické nerovnosti sú zdôvodnené vtedy a len vtedy, keď prinášajú prospech najmenej zvýhodneným, čo je konzistentné s princípom spravodlivých úspor, *nesmú* však *presiahnuť* úroveň, ktorá by vážne podkopala rovnakú hodnotu slobody alebo dobro sebaúcty.

Je tu zjavné, že prioritu autor vo svojom systéme kladie na elementárne ľudské potreby zamerané na holé prežitie, aj keď je hodné poznamenania a rozhodne nie je nezaujímavé upozorniť, že v prvom princípe nenachádzame adjektívum „dôstojný/á“ v spojení s existenciou. Treba však čestne priznať, že Peffer píše o „minimálnej úrovni blaha“, „pod ktorú ľudia nemôžu spadnúť“ (s. 403). Až po tomto princípe nasleduje lexikálne nižšie situovaný apel na uplatňovanie schémy základných rovných slobôd (teda 1. princíp spravodlivosti u Rawlsa) a právo na férovú rovnosť príležitostí týkajúcu sa verejných postov a úradov (1. časť Rawlsovho 2. princípu). Druhá časť Pefferovho 3. princípu je venovaná rovnaj účasti na spoločenských rozhodovacích procesoch, teda aj účasti na ekonomickom rozhodovaní, pretože podľa neho „[d]emokracia nesmie byť obmedzená na politickú sféru, ale treba ju uplatňovať aj v spoločenskej a ekonomickej sfére, predovšetkým na pracovisku“ (s. 403). Je zaujímavé a významné zároveň, že práve s touto časťou (teda časťou 3b) mal Rawls najväčší problém, keď o pár rokov reflektoval Pefferov systém princípov spravodlivosti: „Súhlasil by som s väčšinou Pefferových argumentov, nie však s bodom 3(b), ktorý podľa všetkého vyžaduje socialistickú organizáciu hospodárstva“ (Rawls 1997: 7, pozn. č. 7). Ako už bolo spomenuté, o pár rokov na to Rawls predstavil v hrubých rysoch vlastný systém trhového socializmu, ktorý chápal ako demokraciu založenú na vlastníctve, a ktorý ponúkol aj v prepracovanej verzii svojej „Teórie spravodlivosti“. Zdá sa teda, že časom sa stotožnil aj s týmto princípom, čo možno (prinajmenšom z pohľadu jeho kalifornského kolegu) vnímať ako významný krok. Ako posledný, 4. princíp uvádza napokon Peffer modifikovaný Rawlsov princíp diferencie (ktorý R. Cedzo prekladá niekedy ako „princíp odlišnosti“: napr. na s. 403 a 408, inokedy už ako „princíp diferencie“: s. 170, v registri pojmov na s. 486).

Polemizovať zoširoka s Pefferovou schémou teórie spravodlivosti na takomto malom priestore nie je možné. Preto sa obmedzme aspoň na najvypuklejší príklad toho, v čom sa profesor Peffer kruto zmýlil. To sa totiž ukázalo vlastne hneď po vyjdení anglického originálu jeho *opus magnum*. Ako už

bolo naznačené vyššie, ako marxista pripúšťal možnosť primeranej násilnej revolúcie, ak by sa cesta pokojnej evolúcie – inak vždy vhodnejšia a lepšia – ukázala ako nemožná z nejakých nálezite odôvodniteľných príčin, resp. „iba ak nejestvuje nijaká uskutočniteľná reformná alternatíva“ (s. 53). Preto navrhol možnosť politických revolúcií v spoločnostiach štátneho socializmu, kam by bolo v čase do novembra 1989, resp. do slobodných volieb v júni 1990 možné zaradiť napríklad aj Československo. Takéto revolúcie mali podľa neho za úlohu demokratizovať politické a ekonomické (!) inštitúcie, pričom by však ponechali v činnosti socializmus ako hospodársky systém, teda by „nezmenili základné výrobné vzťahy, a ani nezapríčinili návrat ku kapitalizmu“ (s. 437). Skutočnosť, že vývoj sa napokon obrátil iným smerom a došlo k obnoveniu kapitalistického spôsobu výroby, však nutne nefalzuje ani Pefferovu teóriu sociálnej spravodlivosti, ani jeho uprednostňovanie demokratického samosprávneho socializmu (Self-Managing Socialism), ktorý Richard Cedzo trochu neobratne prekladá ako „sám seba riadiaci socializmus“.

Tento samosprávny socializmus založený na podnikoch riadených a vlastnených zamestnancami (ekonomická demokracia) pre svoj vznik a zachovanie podľa Peffera potrebuje revolúciu, pretože kapitalistický výrobný systém mu nikdy nedovolí rozvinúť sa v rámci neho: „vládnuca kapitalistická trieda – vedomá si svojho vlastného historického záujmu – sa pokúsi zamedziť rozvoju úspešných podnikov vlastnených a kontrolovaných robotníkmi, ktoré by mohli slúžiť ako výklady socializmu. Vo všeobecnosti bude schopná zabrániť ich rozvoju, lebo takýto podnik bude stále napojený na kapitalistický ekonomický systém ako celok (...)“ (s. 219).

Aby sme to zhrnuli, podľa Peffera: Postkapitalistické spoločnosti (ako napr. Československo) nie sú (a)demokratické, lebo nespĺňajú jeho druhý princíp spravodlivosti, (b) ani skutočne socialistické, lebo ich ekonomiky boli (a dodnes v niektorých prípadoch vo väčšej alebo menšej miere sú – napr. v ČLR, v KĽDR, na Kube, vo Vietname) centrálné plánované, a teda neumožňovali uplatnenie druhej časti tretieho princípu (s výnimkou vtedajšej Juhoslávie s robotníckou samosprávou). Keďže spoločnosti štátneho socializmu, prípadne postkapitalistické spoločnosti tretieho sveta nezodpovedajú plne jeho teórii spravodlivosti, pričom kapitalistické spoločnosti (s výnimkou napr. Švédsko) jej nezodpovedajú vôbec, pretože zlyhávajú v zaistovaní prvého princípu pre všetkých svojich obyvateľov bez rozdielu príslušnosti k triede, jedinou reálnou alternatívou sa javí spoločnosť demokratického samosprávneho socializmu, ku ktorej možno dospieť reformami, v určitých prípadoch aj revolúciou. Vo väčšine kapitalistických štátov sa táto revolučná cesta javí ako priam nevyhnutná, hoci proletariát podlieha „zburžoázneniu“ pod vplyvom nacionalizmu a/alebo náboženstva, a teda sa nedokáže transformovať do „triedy pre seba“ (pozri s. 224–227). V prípade tých kapitalistických spoločností, ktoré sa významne približujú k napĺňaniu všetkých (alebo takmer všetkých) Pefferových princípov spravodlivosti s nadradeným

postavením prvého princípu, teda v prípade spoločností, akou je napríklad Švédsko, revolučná možnosť ostáva v hre vtedy a len vtedy, „keď nespravodlivosti spoločnosti presiahnu isté hranice“ (s. 421).

Na záver ešte zhodnotíme Cedzov slovenský preklad. Ten je možno označiť ako veľmi kvalitný a poctivý, a to aj napriek niekoľkým drobným a zanedbateľným preklepom či „slovným zakopnutiam“, ktoré sa prejavili napr. v premenovaní Marxových Ekonomicko-filozofických rukopisov z roku 1844 na „Ekonomické a politické rukopisy“ (s. 30). Podobne došlo k premenovaniu Rawlsovej fundamentálnej práce „A Theory of Justice“ na „A Theory of Social Justice“ (s. 301, pozn. č. 49), čo však nemožno klásť za vinu prekladateľovi, keďže táto chyba sa objavuje už v origináli. Prekladateľovo úsilie i odhodlanie vydavateľa uviesť toto dielo na svetlo nášho slovensko-českého sveta treba teda jednoznačne oceniť, aj keď užitočnú prácu by okrem autora predhovoru (Ľ. Blaha) určite mohol vykonať aj vedecký redaktor (v tiráži o takejto osobe nie je zmienka). Otázkou však je, či preklad do marginálneho slovanského jazyka naozaj pomôže významnejšie šíriť Pefferove (niekedy viac, inokedy menej originálne) myšlienky, a či odborná verejnosť, ktorá má zrejme najväčšie schopnosti recipovať túto problematiku i fundovaný štýl, akou je predkladaná, nesiahne radšej po anglickej pôvodine.

Bibliografia

- DiQuattro, Arthur (1992): „Marxism, Morality, and Social Justice. By R. G. Peffer (book review).“ *The Journal of Politics* 54(2): 615–617.
- Geoghegan, Vincent (1991): „R.G. Peffer: Marxism, Morality and Social Justice (book note).“ *Political Studies* 39(2): 438.
- Rawls, John (1997): *Politický liberalizmus*. Prešov: Slovacontact. Preklad: Pavol Štekauer.
- Rawls, John (2007): *Spravodlivosť ako férovosť*. Bratislava: Kalligram. Preklad: Richard Cedzo.
- Sekerák, Marián (2014): „Rawlsův model „demokracie založené na vlastníctví“ jako alternativa k sociálnímu státu?“ *Politologická revue* 19(2): 113–139.